

In memoriam Rutt Hinrikus

(7. V 1946 – 29. X 2023)

Foto: erakogu

Rutt Hinrikus sündis Läänemaal Vigala kirikuõpetaja Agu Põllu peres. Tema vana-vanemad Peeter ja Helmi Põld olid tuntud Eesti riigi- ja kultuuritegelased. Ta lõpetas 1970. aastal Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogi ja eesti keele õpetajana. 1972. aastal asus Rutt tööle kirjandusmuuseumi kultuuriloolisse arhiivi, tollase nimetusega käsikirjade osakonda. Aastatel 1977–1993 oli ta käsikirjade osakonna juhataja, 1993–1995 kirjandusmuuseumi direktori kohusetäitja. Ta oli üks Karl Ristikivi Seltsi asutajaid ja aastatel 1995–1997 Tartu Linnamuuseumi filiaali Karl Ristikivi muuseumi juhataja. Ta töötas kuni pensio-

neerumiseni 2021. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis teadurina.

Ruti 70 aasta juubeliks ilmunud artiklite kogumik kannab tema enda pakutud pealkirja „Kahe vahel” (2016). Need kaks on kirjandus ja elulood, kirjandusteadus ja elulugude interdistsiplinaarne uurimine. Kogumikus ei jää need aspektid eraldi seisvateks keskpunktideks, vaid põimuvad omavahel ning täiendavad teineteist. Nii elulugude kui ka kirjanduse uurimiseks tuli astuda väljale kahe vahel. Kirjutades näiteks K. A. Hindreyst, Karl Ristikivist, Ain Kalmusest, Asta Willmannist või Helga Nõust, rõhutab Rutt biograafilist mõõdet, millest tuleb aru saada kirjanduslikku teksti süüvimise eel või sellega samaaegselt. Marie Underist kirjutades toob ta esile arhiiviallikad, kust ilmnevad Underi „pihtimused” Laikmaale, mis alles hiljuti päevavalgele olid jõudnud. Rutt toimetas koos kommentaaridega trükki Underi päevikud aastatest 1922–1956, Underi ja Tuglase kirjavahetuse, Ristikivi kirjandusliku päeviku, katkendid Hindrey ning Aino Suitsu päevikust. Allikate esile tõstmine näitab sageli nende sügavust, pooleli jäänud ning hämarustesse taandunud olukordi ning suhteid, ka analüüsitud tekstide hoomamatust ning sageli küsimärke. Tõsi, lähtumine kirjaniku eluloost ning seeläbi avanevast ajastutunnetusest teenib elu- ja loomingu paradigmat, kuid märgata tuleb, kuidas Rutt on seda malli paindlikult täitnud ning selle piire ületanud, kasutades kriitilist meelt. Elu ei seleta loomingu ammendavalt, vaid pakub konteksti, milles lugeja saab orienteeruda, jõudmaks ajastutunnetuseni. Autorite elulugude kokkupanemine kas või mikrotasandil seab teatud tõlgendamisraamid. Ruti artiklites

ei jää kunagi muljet, et elu kammitseb loomingut: elulugu tuleb arhiivimaterjalide põhjal kokku panna, liikuda väljal „kahe vahel”. Ka biograafilisel materjalil on omad tõlgenduslikud raamid, lüngad, kattuvused ning vastuolulisus.

Rutt oli silmapaistev kirjanduskriitik, paljude arvustuste, intervjuude ja raamatututvustuste, ees- ning järelsõnade autor. On oluline märkida, et Ruti huviorbiidis on pidevalt olnud naisautorid ning nende looming: mõistagi Under, lisaks Aino Suits, Reed Morn, Asta Willmann, Elin Toona ja Helga Nõu. Paaris pikemas artiklis käsitleb ta naiste rolli Noor-Eesti liikumises ning haritud naiste väljavaateid läinud sajandi esimestel kümnenditel.

Rutti huvitasid ka väliseestlased, keda ta kohtas 1990. aastatel väliseesti kirjanike arhiive Rootsist Eestisse toimetades. Peale tema Ristikivi-esseede on kogumikus „Kahe vahel” ka üldisemaid käsitlusi väliseesti Lääne ja kodu-Eesti kuvanditest ning kujutelmadest. Väitekirjaga „Eesti kirjandus diasporaas” pälvis Rutt 2002. aastal Tartu Ülikoolis teadusmagistri kraadi. Ei maksa unustada, et vanaema Helmi Põld põgenes Eestist 1944. aastal koos oma tütardega. Ruti kirjavahetus Kanada läänerrannikule jõudnud tädidega oli vilgas, toimusid ka vastastikused külaskäigud.

Pööre elulugude poole toimus Ruti töös 1989. aastal, mil muinsuskaitsele hakkas korraldama esimesi elulugude kogumisi. See organiseeriv tegevus tugines arhiivile ning selle tähtsusele mineviku säilitamisel. Eestis järgmistel aastatel toimunud „autobiograafilisele pöördele” oli Ruti arvates mitmeid põhjendusi, eelkõige mäletamise vabadus. Nõukogude ajal olid inimesed harjunud alavalgustama, maha vaikima, lausa peitma enda ja lähedaste inimeste saatuse poliitiliselt ebakorrektsed aspekte. Taasiseseisvumisel need tõkked purunesid. Küll aga polnud ise oma elulugu kirja pannud inimesed priid hirmudest, ka tea-

tud vabaduse šokist: mäletamiseks tundus olevat järsku piiriltul mänguruumi. Paljudel kirjutajatel tekkis küsimus, kuidas kirjutada teistest, eriti neist, kelle tõttu ollakse haiget saanud, kes on reetnud, varastanud, peale kaevanud – kas õigete nimedega? Või tuleks kõige kirjapanekuks oodata aega, kui need inimesed on kadunud? Ruti veenis Mart Laari väide 1988. aastast, millega too põhjendab omakirjutatud elulugude ülestähendamist ning tekstide kogumist: „Sest moodustub ju nendest üksikutest inimsaatustest mosaiik – Eesti ajalugu.” Teda veensid ka Merle Karusoo vaated omaeluloolisusele: PIRGU mälu-sektori elulugude kogumine ning nende teatraliseeritud kujul rahvale „tagasi andmine” algas umbes samal ajal kui muinsuskaitsele aktsioon, mis sai kuju Hurda rahvapärimuse kogumise mudeli järgi. Karusoo dokumentaal-lavastused näitasid Rutile elulugude kogumise viljakust, kuna need „teadvustas[id] esimest korda jõuliselt nn tavaliste inimeste ülestähenduste tunnustuslikku rolli” („Kahe vahel”, lk 259). Aastatel 1996–2001 toimusid mitmed eluloovõistlused. Kõige rohkem kirjutajaid oli 1920. aastatel sündinute põlvkonnast, mis jagunes kolmeks saatusekohordiks: need, kes viidi Siberisse, need, kes põgenesid 1944. aastal välismaale, ning need, kes jäid koju. 1996. aastal loodi Marju Lauristini eestvedamisel uus organisatsioon Ühendus Eesti Elulood, mis kogumist koordineeris ja ühtlasi tõi kokku eri teadusharudest mälu ning elulugude uurijaid, kellest said Ruti lähedased kolleegid – etnoloogid, folkloristid ning kirjandusteadlased. Jätkusid sidemed soome ja läti ning teiste Euroopa ja Põhja-Ameerika eluloouurijatega, konverentsidel tõstatati nii teoreetilisi kui ka praktilisi aspekte mäletamise sotsiaalsest mõõtmest trauma-elulugude tõlgendamiseni.

Elulugude tekstide uurimiseks oli taas vajalik astuda „kahe vahele”. Kirjandus-teadlasena adus Rutt selgelt, et eluloo-

kirjutajad tarvitavad (kas või alateadlikult) kirjanduslikke vorme ning võtteid, sageli ka šabloone, mis tulenesid koolilugemusest ning kirjandite kirjutamisest. Alles dialoogis kolleegidega ning koostamiskogemustele toetudes ilmnesid mitmed etteaimamatud aspektid: mida teha jätkuvate vaikumistega? Kes oma elulugu kunagi ei kirjuta? Millistel põhjustel? Aastal 2000 ilmus Ruti koostamisel ning toimetamisel kaheköiteline suurteos „Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu”, mille III osa avaldati aastal 2003. Järgnesid mitmed kogumikud: president Lennart Meri noorte elulooärimuse kogumise võistlustööd „Vaikumise väraval” (2001); koostöös Volita Paklariga kogumik venelaste elulugusid „Mu kodu on Eestis” (2009); „Sõja ajal kasvanud tüdrukud” (2006); „Sõjas kasvanud poisid” (2011); „Võimas ja sünge Patarei” (2007). Jätkates kirjandusteadusliku ning kirjandusloolise suunaga ning töötades arhiivimaterjalidega, jõudis Rutt avaldada mitmeid teadusartikleid elulugudest, mäletamisest ning mäluksuurist. Elulugude kogumise lõppfaas Ruti enda elus koosnes kahest olulisest publikatsioonist: kaheköiteline teos pealkirjaga „Minu elu ja armastus”, mida on ka peetud „Eesti rahva elulugude” neljandaks köiteks (ilmus Eesti riigi 100 aasta juubeliks 2018. aastal), ning omaelulooliste tekstide antoloogia (päevikud, elulood, mälestused, kirjavahetused, 2019), mõlemad koostöös Tiina Ann Kirsiga. Selleks ajaks oli kirjutajaid jäänud oluliselt vähemaks, eelkõige 1920. aastatel sündinute kadumise tõttu. Mälubuum oli vaibumas. Ruti algne unistus ning siht koguda 100 000 eesti elulugu, seega 10% rahva käest, on kahjuks siia maani täitmata.

Kui mõelda elulugude osa üle Ruti elutöös, jääb kõlama eetilise mõõde, nii kogumise argipäevas kui ka teaduslike lähenemiste vaagimisel. Tõenäoliselt mängis Ruti veendumuste kujunemisel olulist

rolli päritolu, nii tema kirikuõpetajast isa ja uskliku ema kui ka vanavanemate Peeter ja Helmi Põllu aated ning pühendumus. Need maailmavaatelised veendumused kõlasid nii otse kui ka intuiitiivsel tasandil kaasa Ruti lähenemises eluloolisele materjalile. Rutt rõhutas pidevalt ning austas individuaalse saatuse ning eluloo unikaalsust, isegi pühadust, kogemuse ainulisust, teisalt selle osakaalu laiemas ühiskondlikus, kollektiivses kontekstis; seoses „suure ajaloo” sündmustega kirjutatud elukogemus avab hoiakute, suhtumiste ning detailide kaudu ajastu iseloomu. Küsimused elulugude „autentsuse” kohta (nt rändmotiivid ja mõttešabloonid), valetamise võimalused ning selektiivne vaikimine pidid piirama algset vaimustust selliste „puhaste” allikate vastu.

Elulugude kogumine ei tähendanud ainult tekstide lugemist, hindamist ja toimetamist ning kogumikeks vormistamist, vaid ka elulugudevõistluste korraldamist ning suhtlemist autoritega. Ka siin avaldus elulugude ja nende korjamise sotsiaalne dimensioon. Aastaid oli Ruti tööpäeva osaks külalislahkus autorite vastu, kes tulid muuseumisse kas oma teksti elava inimese kätte deponeerima või nõu küsima, kuidas elulugu või perelugu veenvalt ning huvitavalt kirjutada. Rutt oli 2004. aastal Tartu eluloorühma üks asutajatest, kes käis kord kuus rühma koosviibimistel kujunevatele elulootekstidele tagasisidet andmas.

2000. aastal tunnustati Rutt Hinrikuse tööd Eesti Vabariigi presidendi Valgetähe III klassi teenetemärgiga ning 2016. aastal valiti ta Tartu linna aukodanikuks. 2020. aastal pälvis ta Eesti Vabariigi kultuuri elutööpreemia. Kolleegid, kaastöölised ning sõbrad jäävad Rutist puudust tundma ning teda mälestama, püüdes tema eeskujul tema ideid ning töid edasi viia.

TIINA ANN KIRSS